

Дуброва О. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ДОДАТКОВОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ПРЕДИКАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті охарактеризовано лінгвістичну природу прямої напівпредикативності, встановлено статус додаткової дієслівної предикативності, розглянуто та проаналізовано основні граматичні засоби, за допомогою яких реалізується напівпредикативний синтаксичний зв'язок у реченні. Класифіковано та описано функційні вияви додаткової дієслівної предикативності в сучасній українській мові.

Визначено статус інфінітива в мовній системі, окреслено функційні вияви інфінітива в ролі головних та другорядних членів речення, з'ясовано специфіку об'єктного та суб'єктного інфінітивів. Основну увагу приділено відокремленим обставинам, які виражені одиничними дієприслівниками та інфінітивами, а також дієприслівниковими та інфінітивними зворотами.

Ключові слова: напівпредикативний зв'язок, власне напівпредикативність, додаткова дієслівна предикативність, об'єктний інфінітив, суб'єктний інфінітив, синтаксична функція.

Постановка проблеми. Питання типології синтаксичного зв'язку в реченні, розмежування предикативних і напівпредикативних його виявів у простому ускладненому реченні – одне з дискусійних у сучасній лінгвістиці. Цю проблему намагалися розв'язати як у межах традиційного підходу, так і сучасних синтаксичних теорій, проте сьогодні немає послідовного аналізу синтаксичних одиниць, пов'язаних напівпредикативним зв'язком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі типологічних виявів напівпредикативних зв'язків присвячено наукові праці таких мовознавців, як Н.С. Валгіна [4], І.Р. Вихованець [5], М.О. Вінтонів [6], А.П. Загнітко [8], М.А. Кормиліцина [12], І.І. Слинько [16] та ін.

Сьогодні немає загальноприйнятої типології напівпредикативних синтаксичних зв'язків, системного погляду щодо статусу відокремлених членів речення, класифікаційних ознак. Актуальним залишається питання диференціації уточнювальних та приєднувальних синтаксичних одиниць.

Мета статті полягає в комплексному аналізі членів речення, поєднаних додатковим дієслівним напівпредикативним синтаксичним зв'язком у структурі простого ускладненого речення.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати основні підходи до типології напівпредикативних синтаксичних зв'язків;
- 2) окреслити специфіку прямої напівпредикативності;
- 3) схарактеризувати диференційні ознаки власне напівпредикативності й додаткової дієслівної предикативності в структурі речення.

Виклад основного матеріалу. Напівпредикативність – це синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення. Предикативність взагалі і напівп-

редикативність зокрема протиставлені предикатності як категорії семантичній.

Предикатність – семантична ознака мовного вираження. Поліпредикатність жодним чином не свідчить про поліпредикативність, але друга передбачає першу. Предикатна лексика в складі речення вказує на пропозиції і визначає кількість. Проте, що речення *Мати вишиває рушник голкою* вміщує одну пропозицію і тому є семантично елементарним, свідчить наявність у його складі тільки одного предикатного слова *вишивати*, останні слова є предметними, вони виступають як такі аргументи: суб'єктний (*мати*), об'єктний (*рушник*), інструментальний (*голкою*) [8, с. 216].

До напівпредикативних структур зараховують синтаксичні одиниці, що зберігають предикативні ознаки, зокрема відокремлені члени речення, виражені одиничним інфінітивом, дієприслівником, дієприкметником або інфінітивним, дієприслівниковим чи дієприкметниковим зворотом.

Традиційним у лінгвістичній літературі стало визначення синтаксичної функції дієприслівника (дієприслівникового звороту) як обставини [13; 6; 8; 9]. Проте О.О. Потебня [15] свого часу наголосив на тому, що дієприслівник чи дієприслівниковий зворот може виконувати функцію другорядного присудка. Цей погляд був розвинений такими вченими, як О.О. Шахматов [17], О.О. Каминіна [11] та ін. У працях В.В. Бабайцевої обґрунтовано проміжний статус синтаксичних одиниць, виражених одиничним дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, – значення обставини і значення додаткового (другорядного) присудка [1, с. 158].

Синкретичний характер таких синтаксичних одиниць зумовлений морфологічним вираженням (форма дієслова) і причленною залежністю (зв'язок із підметом), напр.: *Читаючи цю книжку, ви ледь не відразу ж зауважите нерівність її розділів* (Ю. Андрухович), на відміну від інших прислівникових, відмінкових і прийменниково-відмінкових форм у функції обставини, напр.: *... той холод безрідного відчаю бив тіло струмом, зіплював кулаки, доки коліном не відчинив двері Андрій, якому зрадів, наче рідному братові* (Є. Пашковський). Послаблення в певних умовах зв'язку з суб'єктом (наприклад, в односкладних реченнях), уживання в сурядному ряді з прислівниковими і субстантивними обставинами, різні випадки порушення вимоги зв'язку з підметом не тільки в розмовному мовленні, але і в письмовому зумовлює посилення в дієприслівників обставинних значень, переходу до прислівників, напр.: *Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть, Пługатарі з пługами йдуть, Співають ідучи дівчата, А матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко).

Аналіз функційно-семантичних виявів членів речення, виражених дієприслівниками, засвідчує, що в різній реченнєвій позиції сильнішою чи слабшою виявлювана функція обставини.

За типом залежності синтаксичні одиниці, виражені дієприслівником, поділяють на дієслівні, залежні від простого дієслівного чи складеного дієслівного присудка, напр.: *Як це вона могла собі дозволити, працюючи в тюрмі, невідомо* (В. Рубан); *І, нападавши жайворонкам на крила і на спину, коли птахи переверталися, співаючи в повітрі, звивався цілими жменями додолю, спочатку блиснули над полем, ніби витертим великим сірником* (Т. Осьмачка); іменні, пов'язані з підметом чи іменною частиною складеного іменного присудка, напр.: *Повечерявши, Тимна став міркувати, де знайти потрібного зілля* (І. Білик); *Два місяці тому, щойно приїхавши, Тихін передав колегам рукопис, сподіваючись, що до кінця гостювання вони розшилопають його формули, запросять на диспут, на вияснення сумнівних моментів ...* (Л. Копань); *Співаючи, вона не думала про своє горе, а тільки про цю пісню, що жила окремо від Танасихи, хоч народжувалась у ній* (В. Шкляр). Саме останні відокремлені члени речення мають подвійний характер, утворюючи з підметом напівпредикативні синтаксичні одиниці, у семантичному аспекті вони наближаються до дієслів (як виразників власне предикативних категорій речення). На відміну від дієслівного присудка, дієприслівниковим членам речення притаманний напівпредикативний вияв, вони перебувають на межі речень з однорідними присудками і складнопідрядними реченнями.

Інфінітив є найбільш абстрактною формою дієслова, що не репрезентує дію в її реальному перебігу, а тільки називає її. Як й інші форми дієслова, інфінітив поєднує в собі дієслівні і номінативні ознаки. За допомогою імплікативних граматичних показників предикативності інфінітив може конденсовано передавати значення цілого речення, якщо для досягнення мети комунікації достатньо вжити прилеглий до особового дієслова-присудка інфінітив (причини, мети, способу дії тощо), то вживання підрядного речення або однорідного присудка є зайвим [3], напр.: *Іван теж кував коня, шукав вина і потім поїхав доганяти своїх* (О. Гончар); *І вже мовчки пішов твій двоцилий Гарасько поволі розкручувати назад своє вічне, терп'яче намотане коло...* (О. Гончар).

Категорійну реченнєву інфінітивність слід витлумачувати як маркувальну ознаку певного структурного і функційного різновиду речення або як семантико-синтаксичний ускладнювальник структури останнього, оскільки в ранзі ускладнювальника інфінітив завжди постає носієм окремої пропозиції (під пропозицією маємо на увазі зображувану ситуацію позамовної дійсності [див.: 6]). Категорійна реченнєва інфінітивність охоплює прості двоскладні й односкладні речення, поширюючись також на складні речення [8].

Статус інфінітива в структурі речення та його функції досліджували такі вчені, як М.А. Жовтобрюх та Б.М. Кулик [7], І.Р. Вихованець [5], Н.С. Валгіна [4], І.І. Слинько [16], Р. Швець [18] та ін.). У своєму загальному вимірі ці параметри інфінітивності ще не були об'єктом окремих лінгвістичних студій. Спробуємо з'ясувати типологічні вияви зв'язку інфінітива з іншими складниками речення. Сьогодні питання статусу інфінітива в мовній системі в мовознавстві витлумачують неоднозначно. Так, Г.П. Півторак визначає інфінітив як неозначену форму дієслова, для якої характерні лиш загальнодієслівні граматичні категорії виду та перехідності/неперехідності, при цьому інфінітив називає дію або процесуальний стан без указівки на спосіб, час, особу, число і рід [14, с. 211].

У сучасній українській мові інфінітив може виконувати функцію підмета (простого і складеного) та присудка (простого дієслівного, складеного іменного і складеного дієслівного), перебуваючи з іншим головним членом речення в предикативному зв'язку, напр.: *Мислити – це для письменника його фах, його повсякденність* (Олесь Гончар); *Працювати освітянином – справа відповідальна і копійка* (Голос України. – 12.01.2000); *А люди тікати від небезпеки* (О. Слісаренко); *Рад я знати, чия перша рука підійметься на мене* (І. Франко); *Жити – Вітчизні служити* (Нар. тв.). Інфінітив може бути головним членом односкладного речення, напр.: *(Полежати б на цій сунічній галявині* (О. Приходько).

Інфінітив (як другорядний член речення) найчастіше виконує функцію додатка, напр.: *Чулак, старий коваль, наказав був усіх синів своїх до себе мерцій зукати, телеграму вдарити, щоб мерцій поспішали, поки ще він живий* (І. Багрянний); *Черниш наказав розвантажити коней і відправити їх назад з двома бійцями* (О. Гончар). Здебільшого така роль притаманна об'єктному інфінітиву (залежному від дієслів зі значенням волевиявлення (наказ, порада, побажання та ін.), прохання, навчання).

Сполучаючись із модальними дієсловами на позначення суб'єктивно-емоційної оцінки, наприклад, *любити, полюбляти, ненавидіти, боятися, надіятися, соромитися, вчитися*, а також зі значенням волевиявлення *мріяти, бажати, жадати, готуватися*, інфінітив виконує подвійну функцію: позначає дію суб'єкта та об'єкт дії, вираженої дієвідмінюваною дієслівною формою, напр.: *Коли б ститав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси* (О. Довженко). У реченні інфінітив може бути означенням, напр.: *Марко запропонував свої послуги догнати іноземця і відібрати газету* (М. Трублаїні) чи обставиною, напр.: *Потім учотирьох ішли в кухню спати* (М. Хвильовий); *Іван теж кував коня, шукав вина і потім поїхав доганяти своїх* (О. Гончар).

Отже, наявність додаткової предикатності, виразником якої є другорядний член речення, виражений інфінітивом, синтаксично не ускладнює речення, тому немає підстав уважати такі інфінітиви репрезентантами напівпредикативного синтаксичного зв'язку, тому такий інфінітив не перебуває у фокусі уваги нашого дослідження. Тільки відокремлений інфінітив чи інфінітивний зворот є виразником напівпредикативного синтаксичного зв'язку, напр.: *Ну, то, може, підеш зо мнов, – подивитися по Сторожівщині* (І. Франко); *Багато люду в цей час подалося із села – подивитися, зустрітися* (В. Стефанік).

Перспективним постає типологізація засобів вираження напівпредикативного синтаксичного зв'язку в різносистемних мовах, дослідження комунікативно-прагматичних виявів у різних стилях мови.

Література:

1. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация. Москва: Просвещение, 1981. 271 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.П., Русанівський В.М. Дієслово. Граматика української мови: Морфологія. Київ: Либідь, 1993. С. 157–242.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. 204 с.
4. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. Москва: Высшая шк., 1973. 439 с.
5. Вихованець І.Р. Частины мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наук. думка, 1988. 255 с.

6. Вінтонів М.О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 328 с.
7. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. Київ: Вища шк., 1972. 402 с.
8. Загнітко А.П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 3–10.
9. Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу Київ: Вища шк., 1989. 63 с.
10. Казимирова І.А. Семантичні основи синтаксичного аналізу інфінітива у придіслівній позиції. Мовознавство. 1992. № 5. С. 56–60.
11. Камынина А.А. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения: пособие для слушателей ФПК. Москва: Изд-во МГУ, 1983. 104 с.
12. Кормилицына М.А. Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи. Саратов: Изд. Саратов. ун-та, 1988. 152 с.
13. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург, 1912. 322 с.
14. Півторак Г.П., Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. Інфінітив Українська мова. Енциклопедія. Київ: Укр. енцикл., 2000. С. 211–212.
15. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. Москва: Учпедгиз, 1958. Т. 1/2. 536 с.
16. Слинко І.І. Інфінітив у функції другорядних членів речення Українська мова і література в школі. 1961. № 6. С. 21–37.
17. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Москва: Учпедгиз, 1941. 620 с.
18. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Одеса: Вид-во Одеського ун-ту, 1972. 58 с.

Дуброва О. Н. Функциональное выражение дополнительной глагольной предикативности в современном украинском языке

Аннотация. В статье охарактеризована лингвистическая природа прямой полупредикативности, установлен статус дополнительной глагольной предикативности, рас-

смотрены и проанализированы основные грамматические средства, с помощью которых реализуется полупредикативная синтаксическая связь в предложении. Описаны функциональные проявления дополнительной глагольной предикативности в современном украинском языке.

Определен статус инфинитива в языковой системе, рассмотрены функциональные проявления инфинитива в роли главных и второстепенных членов предложения, выяснена специфика объектного и субъектного инфинитивов. Основное внимание уделено обособленным обстоятельствам, которые выражены единичными деепричастиями и инфинитивами, а также деепричастными и инфинитивными оборотами.

Ключевые слова: полупредикативная связь, собственно полупредикативность; дополнительная глагольная полупредикативность; объектный инфинитив, субъектный инфинитив, синтаксическая функция.

Dubrova O. Functional expressions of secondary verbal predication in modern Ukrainian language

Summary. In the article the linguistic nature of direct semi-predicativity is characterized; the status of proper semi-predicativity and secondary verbal predication is defined; the basic grammar means that are used to express semi-predicative syntactic relations in a sentence are pointed out and analyzed. Functional expressions of secondary verbal predication in modern Ukrainian language are classified and described.

The status of Infinitive in language system is defined; functional expressions of Infinitive as main or secondary parts of a sentence are described; peculiarities of Object and Subject Infinitives are cleared up. The main attention is given to detached adverbial modifiers expressed by single participles and infinitives as well as participial constructions or constructions with infinitives.

Key words: semi-predicative relations, secondary verbal predication, Objective Infinitive, Subjective Infinitive, syntactic function.